

TA'LIM JARAYONIDA TANQIDIY FIKRLASHNING KELIB CHIQISHI VA CHET EL OLIMLARINING FIKRLARI

*F. Pulatova*¹

Annotatsiya:

Ushbu maqolada tanqidiy fikrlashning kelib chiqishi va dolzartbligi ko'rsatilib o'tilgan. Shuningdek maqolada bir qator chet el mutaxassislarining tanqidiy fikrlash haqida fikrlari yoritilb berilgan.

Kalit so'zlar: fikrlash, dunyoqarash, ta'lim, dallil, xulosa, taxmin

doi: <https://doi.org/10.2024/zse6zc98>

Tanqidiy fikrlash insonning dunyoqarashida keskin burilish yasaydi. Tabiat va jamiyatda bo'layotgan voqea-hodisalarning asl mohiyati namoyon bo'la boshlaydi. Tanqidiy fikrlash muvaffaqiyat qozonishga, baxtli yashashga, mo'may daromad topishga, hurmat qozonishga xizmat qiladi.

Tanqidiy fikrlash bilan bog'liq ilk fikrlar Platon tomonidan yozilgan, Suqrot ta'limotini taqdim etgan dialoglar hisoblanadi. Faylasuf oldiga qo'yilgan masalani o'ylab, mulohaza yuritadi va xulosaga keladi. Suqrotning fikricha, hayotning yaxshi bo'lishi va uning qadriga yetish uchun inson tanqidiy savol beruvchi, „surishtiruvchi ruh“ga egalik qilishi kerak. U fikrlarni e'tiqodga loyiq deb qabul qilishdan oldin, uni chuqur o'ylashga turtki beradigan chuqur savollar berish kerakligini angladi.

Suqrot dalillar keltirish, izlanish, hukm chiqarish va taxminlar qo'yish, ularni tekshirish, tahlil qilish, muhokama qilinayotgan masalaning mohiyatiga ham kirib borish, xulosalarga kelish kabilarni muhim deb belgiladi. Uning so'rov metodi hozirgi kunda „Suqrotcha so'roq“ deb nomlanadi va tanqidiy fikrlashni o'rgatishning mashhur strategiyasi hisoblanadi. O'zining so'rov uslubida Suqrot fikrning aniqligi va mantiqiy izchillik maqsadga muvofiqligini ta'kidlab o'tgan. U taxminlarni sinchkovlik bilan tekshirib chiqishni va dalillar mulohazalarga asoslangan ishonchlilikka shubha qilish usulini yaratdi. Platon Suqrot ta'limotini yozib qoldirdi va tanqidiy fikrlash an'anasini davom ettirdi, Arastu va undan keyingi yunon olimlari Suqrot ta'limotini mukammallashtirib, tafakkur qilish va savol-javob orqali voqelikning tashqi ko'rinishini emas, balki asl mohiyatini aniqlashga muvaffaq bo'ldilar.

Suqrot tanqidiy fikrlashda e'tiqod va taxminlarni aks ettirish va oqilona va mantiqiy e'tiqodlarni izchil dalillar yoki mantiqiy asosga ega bo'lmagan e'tiqodlardan ajratish muhimligini belgilab, ular qanchalik mos bo'lishidan qat'iy nazar, qanchalik qulay bo'lishidan qat'iy nazar, ularni diqqat bilan ajratib ko'rsatish kerakligini ta'kidlab o'tgan.

Chet el olimlari Richard V.Pol hamda Barri K.Beyerlar tanqidiy fikrlash ikki to'liqli harakat sifatida tasvirlangan (1994), tanqidiy fikrlash aniq, asosli hukm chiqarishni, tanqidiy fikrlash jarayonida g'oyalar isbotlanishi, to'liq ko'rib chiqilishi va baholanishi kerakligini, „birinchi to'liqli“ ko'pincha „tanqidiy tahlil“, tanqidni o'z ichiga olgan shaffof, adolatli fikrlash deb belgilaydi. Tanqidiy fikrlash qobiliyatlari bo'yicha AQSh Milliy kengashi

¹ Pulatova Farida Azamovna, Samarqand davlat chet tillar instituti o'qituvchisi

tanqidiy fikrlashni quyidagicha ta'riflaydi: "kuzatish, tajriba, mulohaza yuritish, mulohazalar yoki muloqot orqali to'plangan yoki hosil qilingan ma'lumotlarni e'tiqod va harakatni (kontseptuallashtirish) boshqaradigan tushunchalarga faol va mohirona aylantirish, qo'llash, tahlil qilish, sintez qilish yoki baholashning intellektual, ilg'or jarayoni sifatida aniqlanadi.

Tanqidiy fikrlash tuzilishi, K. Popper, D. Dyui, D. Xelperning fikrlariga ko'ra, quyidagi tarkibiy qismlarni o'z ichiga oladi: taqqoslash va tanqidiy dalillarni asoslash. I. N. Griftsova, G. V. Sorina dalillar keltirish, analiz qilishni tanqidiy fikrlashning umumiy asoslari deb hisoblashadi. Xelperning fikriga ko'ra, tanqidiy fikrlash, avvalo muammolarni hal qilish, hisoblash va taxminlardan samarali foydalanish kabi ko'nikmalarini shakllantiradi. Bu g'oyalarni ilgari surish jarayonida ishtirok etish tendentsiyasini ham o'z ichiga oladi. Stanovich esa so'nggi yillarda IQ testlari tanqidiy fikrlash qobiliyatlarini o'lchay olmayotganini aytdi.

Fikrlash tizimlashtirish va umumlashtiruvchi xaraktergaga ega bo'lib, narsa va hodisalarga bog'liq bo'lmagan holda faoliyat, kasbiy soha va fikrlash sohasidan qat'iy nazar rivojlanadi. Ular izchil, dialogik savol-javob xarakteriga ega. Tanqidiy fikrlash haqida ko'plab olimlar (T. F. Noel-Tsigulskaya, M. Veksler, A. N., Shuman, A.P.Korochanaskiy, U. M. Mungal, A. S. Bayramov) tomonidan fikrlashning boshqa turlari shaxsiyat psixologiyasi bilan va kognitiv faoliyatning motivatsiyasi, salbiy inkor etish bilan cheklanib qolmasligini, balki ijobiyni tasdiqlashga qaratilganligi, mavzu bo'yicha argumentativ bo'lmagan usullarning namoyon bo'lishi bilan o'zaro bog'liq holda ko'rib chiqiladi.

Ennisning fikriga ko'ra, "tanqidiy fikrlash — bu e'tiqod va harakatni boshqaradigan kuzatish, tajriba, fikrlash, o'rganish yoki assotsiatsiya orqali to'plangan yoki hosil ma'lumotlarni kontseptsiyalash, qo'llash, tahlil qilish, sintez qilish yoki baholashning intellektual va intizomli jarayoni. Ennisning bu ta'rifi Xarvi Sigel, Piter Fazione va Deanna Kuhn tomonidan ilgari surilgan.

Tanqidiy fikrlashning turli xil ta'riflari mavjud:

- "Javob yoki xulosaga kelish uchun axborotni faol, mohirona shakllantirish, qo'llash, tahlil qilish, sintez qilish va baholash jarayoni".
- "Maqsadli, o'z-o'zini tartibga soluvchi xulosa, sharhlash, tahlil qilish, baholash va xulosa qilish, shuningdek, ushbu xulosaga asos bo'lgan dalillar, kontseptual, uslubiy, mezon yoki kontekstual tushunchalarni tushuntirish".
- "E'tiqodimizni shakllantirishda aqldan foydalanish talab etiladi."
- "Tartibga solish va aniqlashtirish, samaradorlikni oshirish, fikrlashdagi xatolar va noto'g'rilikni tan olish kabi narsalar orqali o'z fikrlash haqida o'ylash. Tanqidiy fikrlash "qattiq fikrlash" emas va u muammolarni hal qilishga (o'z tafakkurini „takomillashtirish“dan tashqari) yo'naltirilmaydi. Tanqidiy fikrlash ichki yo'naltirilgan bo'lib, fikrlovchining ratsionalligini maksimal darajada oshirishga qaratilgan. Inson tanqidiy fikrlash yordamida muammolarni hal qilmaydi, tanqidiy fikrlash yordamida o'z fikrlash jarayonini yaxshilaydi"

Zamonaviy tanqidiy fikrlash olimlari ushbu an'anaviy ta'riflarni sifat, tushuncha va jarayonga kengaytirishga harakat qilishdi, jumladan ijodkorlik, tasavvur, izlanish, hayajon, empatiya, bilimlarni bog'lash, feministik nazariya, sub'ektivlik, noaniqlik va behudalik. Tanqidiy fikrlashning ba'zi ta'riflari bu sub'ektiv tajribalarni istisno qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

- [1]. Osnovi kriticheskogo mishleniya / Dj. Stil, K. Meredit, Ch. Templ, S. Uolter. – M., 1997. – S. 35.

- [2]. Orlova, V. A. *Psixologiya v voprosax i otvetax: uchebnoye posobiye* / B.AOreksova. - M.: KNORUS, 2009. - 200 s
- [3]. Zunnunov A, Xayrullaev M, To'xliev B., Xolmatov N. *Pedagogika tarixi. T. Sharq.* 2009.
- [4]. Pulatova F. A. *Critical thinking is an important skill for every student* //World Bulletin of Management and Law. – 2023. – T. 22. – C. 57-58.
- [5]. Ismatova M. S. *Development of coaching technologies in the educational space of the university* //Current Research Journal of Pedagogics. – 2021. – T. 2. – №. 05. – C. 134-141.
- [6]. To'xtaxodjaeva M.T., Nishonova S. *Pedagogika nazariyasi va tarixi I qism. Pedagogika nazariyasi, O'zbekiston faiylasuflari milliy jamiyati nashriyoti. Toshkent -2010.*
- [7]. G'ulomov S, Knorring V.I. *«Menejment: boshqaruv san'ati, nazariyasi va amaliyoti»*: ToshDAU, 2002.